

ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ НА ВОЛИНІ

Одразу після придушення стійкого збройного опору УПА з середини 50-х рр. тоталітарний режим розпочав на Волині масові репресії вже супроти мирного населення. Тоді за участь в ОУН - УПА, антирадянську агітацію і пропаганду опертрайками та Особливою нарадою при МДБ (НКВС) СРСР було засуджено на довгі роки ув'язнення в сибірських в'язницях 20550 осіб. Okрім цього, на спецоселення в райони крайньої Півночі та Далекого Сходу СРСР ці "несудові" органи відправили за підозрою у співпраці з ОУН - УПА ще 24130 волинян [1].

Тоталітарний режим, що дедалі міцнішав, постійно власконалював свою репресивно-каральну систему, тотальний контроль якої поступово проникав у всі сфери суспільного життя, залучаючи при цьому до співпраці місцеве населення в якості своїх таємних агентів та інформаторів [2]. Тим часом національно-визвольний рух, що не вищукав, набирав нових форм в умовах глибокого підпілля.

Внаслідок лібералізації тоталітарного режиму на початку 60-х рр. у краї почали з'являтися легальні неформальні групи, що опікувалися культурно-національним відродженням. Тоді в Луцькому державному педагогічному інституті ім. Лесі Українки (нині - Волинський державний університет ім. Лесі Українки) з'явилася неформальна група з п'яти студентів (Леся Ковальчук, Мирослав Герасимович, Марія Мельничук, Костянтин Шишко, Анатолій Панас) та двох викладачів: історії Валентина Мороза і літератури Дмитра Іващенка. У своїх спогадах учасниця цієї неформальної групи Леся Ковальчук пригадує, що "ми, студенти - філологи, зробили свій вибір не з доброго дива, усі ми вийшли з національне свідомих родин" [3]. Валентин Мороз, як керівник цієї групи, намагався власним прикладом розвіновати атмосферу страху, яку формував у суспільній свідомості існуючий поліцейський режим [4]. У цей

період "хрущовської відліги" в обласному центрі також діяла підпільна "група Шуста і Романюка" [5].

Водночас у боротьбу з тоталітарним режимом включалися одноосібне й відважні патріоти. Так, лучанин Микола Коц з червня 1967 р. власноруч виготовляв листівки з перефразованим текстом вірша Василя Симоненка "Курдському брату" та розповсюджував їх в містах Нововолинську, Луцьку, Дубно та Тернополі, за що був засуджений на 7 років у виправно-трудові колонії суворого режиму із засланням на 5 років [6].

Така ж доля спіткала відомих в Україні волинян Валентина Мороза, Євгена Сверстюка та Дмитра Іваненка. Всім їм була інкримінована ст. 62 ч.1 КК УРСР - антирадянська агітація і пропаганда. Так, на судовому процесі Євгена Сверстюка звинуватили в тому, що він, "проживаючи в м. Києві з 1965 до 1972 року на ґрунті націоналістичних переконань розповсюджував наклепницькі матеріали" [7].

На початку 80-х рр. передова національне свідома українська інтелігенція, яку не зачепила хвиля репресій у 70-х рр., обирала відносно м'які, легальні форми боротьби з тоталітарним режимом та засиллям комуністичної ідеології в усіх сферах суспільного життя. В ті часи у великих культурних центрах республіки почали з'являтися клуби творчої інтелігенції.

Тоді, на початку 80-х рр., на Волині прогресивна інтелігенція обласного центру засновує клуб творчої молоді "Вулик", в якому функціонували чотири секції: літературна, художня, театральних діячів та музикантів. Ця самодіяльна група видавала також свій тематичний журнал "Бджола", який розповсюджувався з рук у руки серед досить вузьких кіл читацької аудиторії. За задумами засновників, "Вулик" створювався у противагу існуючим заполітизованим творчим спілкам [8].

У другій половині 80-х рр., після приходу до влади Михайла Горбачова, розпочався вже другий, після Другої світової війни, період громадсько-політичного відродження. Цього разу московське керівництво дас дозвіл на утворення самодіяльних неформальних організацій, які в розвинених демократичних країнах складають основу громадянського

сусільства. Розбудові структур громадянського суспільства сприяла політика широкої гласності, що проводилася новим керівництвом держави.

В Україні процес формування неформальних груп і організацій розпочався наприкінці 1985 р., про що відзначалося на грудневому Пленумі ЦК Компартії України. Перші неформальні об'єднання були сформовані за інтересами громадян - колекціонерів, футбольних уболівальників та ін. [9].

За декілька років їх кількість в Україні зросла в десятки разів і 1989 р. становила вже близько 50 тисяч. Серед інших найбільшу частку самодіяльних неформальних груп, організацій та об'єднань становили художньо-розважальні, суспільно-політичні, культурно-історичні, екологічні, спортивні та інші [10].

У другій половині 1987 р. формуються перші просвітницькі українознавчі організації, що надалі займатимуться проблемами культури, екології та історії. Так, у Львові цього року виникло Товариство Лева (далі - ТЛ), у Києві - Український культурологічний клуб (УКК). На початку 1988 р. при Будинку вчених АН УРСР створюється українознавчий клуб "Спадщина". А в Київському університеті - студентське об'єднання "Громада" [III].

Наприкінці 80-х рр. в Україні з усього різнобар'я неформальних самодіяльних груп викристалізовується три суспільне значимі групи неформальних організацій, діяльність яких торкалася вивчення "білих плям" історії, захисту української мови та екологічної безпеки проживання.

На початку перебудови на Волині, як і повсюдно в Україні, почали з'являтися самодіяльні неформальні об'єднання та клуби, сформовані за інтересами. Найбільшу їх кількість становила студентська молодь, яка гуртувалася, щоб послухати цікаву музику та розважитися. Політичне активна частина інтелігенції ініціювала появу своїх неформальних груп, де обговорювалися болючі питання екології, культури та історії. Так, неформальна група "зелених", очолювана відомим у краї журналістом та екологом Валерієм Мельником, провела в Луцьку конференцію, на якій було прийняте звернення до громадськості області з

категоричною вимогою припинити будівництво нових ядерних блоків та Рівненської АЕС [12].

Наприкінці 1988 р. в обласному центрі розпочав свою діяльність молодіжний політклуб "Арго", який очолив викладач філософії Луцького філіалу Львівського політехнічного інституту (тепер - Луцький державний технічний університет) Леонід Бутолін [13]. 30 жовтня 1988 р. у с. Верба Володимир-Волинського району було засновано перший в області осередок Української Гельсінської спілки (далі - УГС), членами якого стали політ'язні Мелетій Семенюк, Микола Коц та мешканець цього села Дмитро Себай [14]. Поява на Волині перших осередків УГС занепокоїла як обласне управління КДБ, так і Волинський обком партії. Провівши обшуки в помешканнях організаторів УГС, обласне управління КДБ не знайшло вагомих підстав для їх арешту, проте в газеті обкому партії "Радянська Волинь" усе ж з'являється наклепницька стаття "Піна" під рубрикою "Правда про "націоналізм" з риторичним запитанням "На кого з Волині розраховує пан Чорновіл?", де колишніх політ'язнів, організаторів першого осередку УГС, змальовують звичайними кримінальними злочинцями [15].

Перші значні зрушенння в напрямку об'єднання зусиль неформальних організацій відбулися в Україні на початку 1989 р. Так, 11-12 лютого 1989 р. у Києві була проведена установча конференція Товариства української мови ім. Т. Шевченка (далі - ТУМ). Водночас із опублікуванням 16 лютого 1989 р. у "Літературній Україні" проекту Програми Народного Руху України (далі - НРУ) за перебудову в Україні розпочалося формування потужного громадсько-політичного об'єднання. 4 березня цього ж року у Києві була організована установча конференція добровільного історико-просвітницького товариства "Меморіал".

Ці досить важливі в громадсько-політичному житті України події, що відбулися протягом короткого часу, дали поштовх для стимулювання громадсько-політичного відродження в усіх областях республіки. Відтоді повсюдно в Україні почали з'являтися обласні, міські та районні організації ТУМ, історико-просвітницького товариства "Меморіал", неформальної групи підтримки Програми НРУ за перебудову.

Одразу після проведення у Києві установчих конференцій ТУМ та товариства "Меморіал", не гаючи часу, Волинський обком Компартії України взяв у свої руки організацію цих товариств в області. Так, головою Волинського обласного ТУМ став поет член обкуму партії Петро Мах [16].

Установча конференція обласної організації добровільного історико-просвітницького товариства "Меморіал", що відбулася 25 березня 1989 р., також проводилася за участю обкуму партії. Головою обласної організації цього товариства став директор Волинського обласного краєзнавчого музею. Відзначимо, що співзасновниками Товариства в області стали обласні відділення Фонду культури і радянського Фонду миру, обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Новстворене товариство "Меморіал", зі слів промовців, збиралося ліквідувати "білі плями" в історії, зокрема, у діяльності КПЗУ, проте "учасники конференції підкреслювали, що нова громадська організація буде рішучо боротися проти спроб зобразити безневинними жертвами тих, хто був на службі у буржуазних націоналістів" [17].

А тим часом в обласному центрі розпочала свою роботу Волинська організація ТЛ. За задумом ініціаторів, створення цього Товариства та згідно зі Статутом та Програмою його діяльність охоплювала широкий спектр проблем національного відродження [18].

У тісній співпраці з Волинським ТЛ самодіяльна неформальна група шанувальників українських пісень, яку очолював відомий на Волині журналіст Василь Ворон, провела навесні 1989 р. всеукраїнський фестиваль української співаної поезії "Оберіг 89" [19].

Водночас після опублікування проекту Програми НРУ за перебудову в області почали виникати осередки прихильників цього громадського утворення. Так, у Ковелі в лютому 1989 р. відбулися установчі збори міського осередку прихильників НРУ за перебудову. У шахтарському Нововолинську за декілька місяців сформувалася потужна, чисельністю більш як півтисячі, неформальна організація на підтримку НРУ [20].

Тим часом Волинський обком Компартії України в умовах активізації суспільно-політичного життя в краї не був

стороннім спостерігачем і всіляко намагався взяти цей процес під свій контроль. У рекомендаціях ідеологічної комісії обкуму Компартії України "Про посилення політичного і організаційного впливу на самодіяльні об'єднання для міськкомів та райкомів партії з цього приводу відзначається, що поряд з "самодіяльними формуваннями позитивного соціально-політичного спрямування в області виникають ініціативні групи, мета і дії яких далекі від цілей перебудови... В містах Луцьку, Ковелі, Володимир-Волинському, Горохівському і деяких інших районах є прихильники так званої "Української Хельсинської Спілки", ядро якої складають особи, що повернулися з місць позбавлення волі, а також "Товариства Лева" [21].

Зauważимо, що на початковому етапі перебудови, коли в краї почали з'являтися перші неформальні групи, сформовані за інтересами громадян, Волинський обком Компартії України не виявляв свого негативного ставлення щодо їх діяльності. Проте як тільки почали зароджуватися неформальні самодіяльні групи, де обговорювалися болючі питання "білих плям" історії України, екології та культури, вони одразу стали об'єктами постійного нагляду з боку обласного комітету партії. Так, в Інформації, яку Волинський обком КПУ надіслав у ЦК Компартії України, зазначалося, що в краї "активізувалася робота по викриттю ідеології та практики українського буржуазного націоналізму. В трудових колективах, населених пунктах проводяться сходи жителів, робітничі збори і багатолюдні мітинги, на яких трудачі засуджують криваві злочини оунівців, з гнівом висловлюються проти тих, хто съїздіні намагається геройзувати бандерівщину" [22].

Потужним стимулом для активізації діяльності неформальних самодіяльних організацій в області стало проведення 7 травня 1989 р. першої в Україні установчої конференції Львівської регіональної організації НРУ [23].

Кожна чергова політична подія у Львові, Києві та в Москві щораз більше політизувала водіння. Так, здавалося б, мирний мітинг, приурочений вшануванню пам'яті загиблих українських воїнів на козацьких могилах, проведений 16 червня під славним Берестечком, сприйнявся владою як несанкціонований мітинг та ворожий владі акт, через що його

було розігнано спільними зусиллями міліції та КДБ трьох сусідніх областей (Волинської, Рівненської, Львівської). Звітка про цю брутальну акцію влади проти мирних громадян швидко розповсюдила в області [24].

Наприкінці червня в обласному центрі Волині м. Луцьку був утворений оргкомітет Волинської регіональної організації НРУ. Туди ввійшли Володимир Стрілка, Михайло Тиский, Михайло Панасюк, Олександр Гудима, Олег Покальчук [25].

Однак перші практичні кроки формування Волинської регіональної організації НРУ почали здійснюватися лише після первого за всю історію існування Волинської області масового політичного мітингу, який відбувся в обласному центрі 23 липня 1989 р.

Підгнання, яких торкались у своїх виступах промовці на цьому мітингу, стосувалося висвітлення "білих плям" в історії краю. Тисячі лучан та гостей з багатьох районів області, незважаючи на заборону проведення мітингу Луцьким міськвиконкомом, прийшли на Замкову площа, щоб вшанувати пам'ять чотирьох тисяч волинян, що були розстріляні в Луцькій тюрмі напередодні Другої світової війни спецпідрозділами НКВС [26].

У своїх спогадах колишній в'язень цієї тюрми, якому чудом вдалося вижити, засвідчує, що "з осені 1940 року та на початку 1941-го на Волині тривали масові арешти свідомої молоді (які навчалися в Луцькій Українській гімназії), заможних селян членів ОУН карали до смертної кари" [27].

На Замковій площи неподалік колишньої Луцької в'язниці цього недільного дня без оголошень (про час проведення цього мітингу не було жодних повідомлень в місцевих ЗМІ), доляючи страх, зібралися більше п'яти тисяч волинян. Серед присутніх були здебільшого активісти ОУН і УПА, яким вдалося вижити, колишні студенти Луцької Української гімназії, члени родин тих, хто не повернувся із сибірського заслання, та активісти новостворених неформальних організацій Волинського ТЛ, УГС, груп підтримки Програми НРУ.

Слід відзначити, що оприлюднення Резолюції мітингу, в якій йшлося про злочини тоталітарного режиму і, зокрема,

розстріли енкаведистами в Луцькій тюрмі 1940 р. тисяч безнемінних волинян, стало своєрідним "подарунком" Волинському обкому напередодні святкування 50-тої річниці об'єднання Західної України з Українською РСР [28].

З появою на початку 1989 р. в краї непідконтрольних партійним комітетам неформальних громадських організацій розпочинається пропагандистсько-наклепницька кампанія супроти них. Партійні комітети, ініціюючи її проведення, намагалися таким чином відвернути увагу від злочинів, заподіяних українському народові тоталітарним режимом, та приховати їх від громадськості.

Відзначимо, що політика демократизації суспільства, яку розпочав 1985 р. Михайло Горбачов, уже на початку 1989 р. почала поступово переростати в політичну революцію, яка "все виразніше збагачується національними барвами" [29].

На Волині вже після проведеного первого за всю історію існування Волинської області політичного мітингу стало зрозуміло, що громадсько-політичне об'єднання НРУ за перебудову, яке вже почало формуватися, за своїм змістом стане національним, як однією з форм національно-визвольного руху.

1. Державний архів Волинської області (далі - ДАВО). - ФП - 1.Оп.26.-Спр. II.-Арк. 3.
2. Білас І. Репресивно-кримінальна система в Україні 1917 - 1953 рр. - Київ. -К.:Либідь, 1994.-С. 356.
3. Ковальчук Л. Нас було Семеро // Волинь. - Луцьк. - 1993. - 21 вересня. - С. 3.
4. В.Я. Мороз - Волинський дисидент публіцист // Роде наш красний. - Том II. - Луцьк: Вежа, 1996. - С. 310.
5. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середини 1950 - початок 1990-х років. - К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. - С.97.
6. Там же. -С. 172.
7. Сверстюк Є. На святі надій. - К.: Наша віра, 1999. - С. 746.
8. Тиский М. Історія виникнення Народного Руху України на Волині. - Луцьк: Ініціал, 2001. - С. 45.
9. Дововідні записка "Про пропозиції та прохання, висловлені на Пленумі ЦК Компартії України 3 грудня 1985 р." // Центральний державний архів громадських організацій (ЦДАГОУ). - Ф-1. -Оп. II.-Спр. 1299.-Арк.67.

10. Доповідна ідеологічній комісії ЦК КПУ "Про роботу партійних комітетів республіки з самодіяльними громадськими об'єднаннями" від 24 червня 1989 р. // ЦДАГОУ. - Ф.1. - Оп. 32. - Спр.2658.-Арк..76.
11. Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових політичних партій України. - К.: Либідь, 1993. - С. 10.
12. Мельник В. Листи молодому мисливцю. - Луцьк: Настир'я, 2001. - С.230.
13. Бутолін Л. Через сімдесят років // Молодий Ленінець. - Луцьк. - 1988.-17 грудня.-С. 4.
14. Криштальський А. І тоді начальнику КДБ сказали йти на пенсію // Народна трибуна. - Луцьк. - 1994. - 15 листопада. - С. 6.
15. Піна // Радянська Волинь. - Луцьк. - 1989. - 10 лютого. - С. 3.
16. Відповіальність за слово // Радянська Волинь. - Луцьк. - 1989. С.2.
17. Наказ пам'яті її совісті // Радянська Волинь. - 1989. - 26 березня.
18. Радич А. Товариство Лева в Луцьку // Поступ. - Львів. - 1989. - серпень. - № 8. - С. 2 - 3.
19. Ворон В. Наша дума, наша пісня... // Молодий Ленінець. - Луцьк. - 1989. - 24 червня. - С. 6.
20. Ковтун В. Історія Народного Руху України. - К.: Факт, 1999. - С. 92.
21. Рекомендації ідеологічній комісії обкому Компартії України "Про посилення політичного і організаційного впливу на самодіяльні об'єднання" // ДАВО. - Ф. 1. - Оп. 26. - Спр. 26. - Арк.9.10.
22. Інформація про хід виконання постанови ЦК Компартії України "Про деякі тенденції політичної обстановки в республіці" від 6 травня 1989 р. // ДАВО. - ФП - 1. - Оп. 26. - Спр. 10. - Арк. 57.
23. Віче. - Львів. - 1989. - червень. - № 1. - С. 1.
24. Сидько В. Сьогодні буде... маскарад // Молодий Ленінець. -Луцьк. - 1989. - 24 червня. - С. 2.
25. Тискій М. Весна тривог і надій. - Луцьк: Вол. обл. друкарня, 1999.-С. 28.
26. ДАВО.-Ф.4.-Оп.6.-Спр. 1014.-Арк. 130-131.
27. Куделя М. Під мурами Луцької тюрми. - Луцьк: Настир'я, 2001. -С. 132.
28. Тискій М. Історія виникнення Народного Руху України на Волині. - Луцьк: Ініціал, 2001. - С. 188.
29. Кульчицький С. Утвердження незалежності України: перше десятиліття // Український історичний журнал. - 2001. - № 2. - С. 8.